

ПРОБОЕМ

МІСЯЧНИК ІСУЛЬГУРИ

Зміст:

Вірші: О. Лятуринська	193
Шкурупій	194
Ю. Яновський: Майстер корабля	196
К. Гриневичева: Маестово	203
Д. Кардаш: Укр. Нац. свідомість	209
Лісовий: Де Шевченко	221
Онацький: Студії укр. в Італії	226
О. Лашенко: Стяг отчизни	234
С. Володимирів: Тенденції поступу	237
ОЛЕ: Сучасна музика	247
Рецензії	251
Хроніка	254

КВІТЕНЬ

РІЧНИК VIII.

ПРАГА 1941

Число 4 (93)

ЦІНА 1— RM

„ПРОБОЄМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Основник: Др. Степан Росоха

Видавець: Федір Гайович

Відпов. редактор: Іван Рошко

Редактор: Колегія

„ПРОБОЄМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100.— К на рік, на чверть року 25.— К. — В Німеччині річно 12.— RM, четвертьрічно 3.— RM, за границею 120.— K, або іхня рівновартість. — Число конта Поштової Шадниці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губерн.: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020 „Nastup“ Zeitschrift in Prag.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, vychází koncem každého měsíce. — Vy-
davatel: Fedir Hajovyč. — Odpovědný redaktor: Ivan
Roško, Praha XIV, Lumírova 1. — Novinová sázba povo-
lena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162.545-III a 1939. —
Dohledací poštovní úřad Praha 8. — Adresa redakce a ad-
ministrace: Praha III, Josefská 2/II. — Tiskne knihtiskárna
Jana Andresky vd., Praha XII, Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:

„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

Княжа емаль

* * *

Устами славлена
Стріла стужавлена.
Хвалена, хвалена
в отруті калена!

Стріла окрилена,
стріла доцілена.
Кровю гартована
стріла значкована.

* * *

Ліси ловить! Пянючі ночі!
Звір затремтить, птах затріпоче.
Непевен час ані берліг,
ані відбочини доріг.

Вогні запалять хтиво очі.
Хижак напружиться і скочить
і переможно зподалік
у ліс потужний кине рик.

* * *

Хилились стязі, пнулись вгору
і хвилювали як ковиль.
Усе зловісніш і суворіш
темніли черню корогви.

Світ хижим птахом, звіrem кидавсь,
стріл гнало чорно, яко тьми,
а обіч страшно йшла Обида
і дотикала шоломи.
Бучо червоне поле бою.
Лягали ратію брати.
Над ними день схилявсь журбою
і золотив щити.

День доторяв так світозарно!
Душа проснла корабля.
Десь біля голосила Карна,
тужила Жля.

* * *

За око — враже око!
Оселя — за оселю!
Благословляйте келих,
де хміль нуртує соком!

За око — враже око!
Одному з двох упасті.
Рука — тверда гранчаста,
ніж — гострий та широкий.

* * *

Нам любо жити в Переяславі.
Іде сюди із Греків овоч
і ґrona виноградних лоз,
із Угор — зброя і комоні
ісрібло з Чех;

із Руси — куни, біль і соболь,
меди і отроки дружинні.
Нам любо жити в Переяславі.
Сягати любо злотоглав,
багрець і цісарське опліччя.

О, любо нам крізь млу сторіч
велику чаклувати звагу!
Ось шлях стовбований на Схід
і стопи Олександра.

ІГО ШКУРУПІЙ

Пісня зарізаного капітана

Відвага пригод
нас у море жене,
відвага пригод
нас турбує, пече
вогнем...

Крізь ніч у туман
іде наш флагман,
крізь ніч і туман.

Нема, нема спокою в шинках
парус кров на ножах.

Як вітер і море покличуть
лишаємо
перса Кончти,
цілуємо лезо навахи,
лишаємо пляний підваль,
підхоплює нас
шквал.

Шугає вітер
і стогне туман.
Ший
не жаль,
не жаль нам для рей.
У бій,
іде наш флагман.
Е-гей!...

Вітер співає в щоглах,
посвист
у лінвах застряг,
хвилює,
розпалює погляд
чорний
корсарський стяг.

Кріз ніч і туман
іде наш флагман.
Кріз ніч і туман.

Кровю заллято палубу вщерь,
борт продіравив тараан,
очима лякає смерть
зарізаний капітан.

Жаль,
жаль нам високих рей...
Е-гей!...

Майстер корабля

(Уривок з роману)

ПРИСВЯТА.

Високо в небі соколи літали,
Далеко в море гості випливали
І парус парус доганяв.

Надувши груди білі, йшли фрегати,
Над морем місяць уставав салдатом
І просторінь шляхів охороняв.

Веселій день любови кочової!
На палубі вино і брязкіт зброй
І пlesкіт хвиль, непаче крик коня.

Надувши груди білі, йшли фрегати,
Над морем місяць уставав салдатом
І просторінь шляхів охороняв.

Любовна місь на палубі рухливій,
На кораблі, що йде, мов білій привид
І зорю на щоку, як ліхтар, підвів!

Надувши груди білі, йшли фрегати,
Над морем місяць уставав салдатом
І просторінь шляхів охороняв.

Сонце ще далеко за обрієм.. Його дотики до хмар ледве-ледве можна розпізнати. Це навіть ще не дотики. Це погляд здалеку, від якого голубів небо на тім місці, де зайде сонце. Море спокійне і темне. Повітря вночі чорне, а тепер — сіре, і можна бачити за хвильорізом, за маяком — тіні парусів трьох шаланд. Ми вийшли з готелю: Сев, я і актор-тубілець. Вулиця мокра від роси. Блідо горить ліхтар, він зблід, як жінка після пристрасної ночі. Перед готелем невеликий бульвар, що обривається до порту. Маяк уже погашено. Пароплав з чорним димарем і трьома червоними на ньому смугами видушує з себе дим, що помалу сотася в повітря і заволікає: портовий вокзал, портові будівлі і склени, будівлі зерноперевантажувачів, залізничні вагони та естокаді. Пароплав із живим димарем помалу підносить на гротмачу прapor: чорний квадрат на білому полі. Капітан заявляє цим, що він сьогодні відпливає з нашого міста до своєї країни за море.

Ми йдемо серединою бульвару в напрямку до східців у борг. Бульвар нагадує клітку зоологічного садка, з якої вивели звірі і лагодяться їх почистити. Ще не повиходили підмітальники, поливальники, чепурі — люди, що мають повне право заневажати нас: вони знають наші гріхи й бруд. Біля памятника французькому герцогові стеляться вниз широкі східці. Герцог показує рукою своє задоволення з моря і торговельної гавані, що лежить просто перед нами. Він не дивиться ліворуч, де військова гавань, ще

ліворуч, де нафтова, праворуч — де тепер царство зерна і шкір, ще праворуч, де за будівлями на молу — с море і на високому березі — ренітки старовинної грецької фортеці.

По східцях ми біжимо вниз, як школирі. Східців є сот зо дві. Добігаємо до вулички, нею йдемо ліворуч, минаємо торговельну гавань, де до берега причалили дубки і великі шаланди, похитуються в ранішньому сні ці деревяні будиночки, похитується сіно на ділках з них, і розноситься важке хропіння команди. Дзенъкотати ланцюжки, перекинуті з шаланд на берег. У військовій гавані попрітувалися човни рибалок. Ми підходимо до них і зазираємо згори, з естокади... Море тихе і бліскуче. Ми ходимо, не розмовляючи. Під нами шаланди, розпустили паруси, похляскавши ними на тихому вітрі, одна за одною відриваються від берега, навітахи, лавірують, хитрять із вітром і врешті, як гуси, випливавуть за хвильоріз.

Голос нашого актора десь лунає в ранковій тиші.

— Ей! на яхтклубі!

Яхтклуб уперто мовчить. Там немає ні душі. Аktor надривається, ніби через усю військову гавань розтягся його голос. Нам обридас стояти на місці і ми йдемо в напрямі голосу нашого актора. Наближаємось до спорудження на березі. Це — старий моторний човен, військового призначення. Він стоїть на березі, підпертий з усіх боків. Ми прикладаємо долоні до зализних його верхів. До середини заглянути важко, бо високо. Ми зневажливо штовхаємо ногами іржаве кермо, воно рипить, ми ворушимо вісь винта, воно злегка гудить, резунуючи в порожній середині. Погнуті борти, дряпини від куль, і порвана сталь зруйнованої башти. Ми врешті пробінялися повагою до цього жертвника, на якому було принесено в жертву людські тіла. Коли, кому, скільки? Ми не маємо відповіді. Які передсмертні рухи бачила ця сталь, про що плакали сини чиєсь, розкидані в тобі, збиті до бортів ворожим набоєм? Тебе пестило море. Ти заривався в хвилі, човне. Тепер ти стоїш на березі, і ми не бачимо на тобі гордих слів спартанця Леоніда.

Ми йдемо далі й доходимо до краю мола. Вже зовсім світло. Над водою сидять рибалки-аматори. Їхні самолови на довгих прутах нахилялися вряжд. Самолов — це вудка з кількома гачками, на кожному з гачків насаджено рака або дрібну рибу — сардельку чи фірміку. Дрібну рибу ловлять сіткою на круглому обручі. За смугою води, досить широкою для того, щоб нею могло перейти двадцять пароплавів уряд, камяним барром стоїть упоперек хвильоріз. Він не зedнуетися із землею, і до нього доходить човен. Море за хвильорізом бліде, біле, як олово. Там якраз схід сонця. До нас підходить актор. «Переїдьмо па хвильоріз. — каже він, — туди за нами зайде шаланда». Ми чекаємо ще кілька хвилин. Ми чекаємо не самі. Кілька таких, як ми, рибалок з прутами й кошиками стають біля нас і кричать на хвильоріз незадоволеними голосами. «Давай човна!» — кричать вони, — «давай човна, соні

прокляті! Нарешті від хвильоріза відходить шаланда на веслах. Хлопець уперто гребе, вигрібаючись на хвилю, що поволі вже почала здійматись в гавані. Човен іде помалу. Аматори з самолюбієм стара баба інтелігентного походження палить цигарку і плює у воду, ніби ворожачи. Причалює шаланда, легко пошарудівши об камінь бортом. Ми сідаємо. Човен похитується на хвилі. Я склав кілька слів про ранок і сьогоднішню неділю.

— В неділю моя голова найбільше працює, — говорить Сев. — Я за неділю багато придумав кадрів для картини.

— Дубок а Кафи? — спитав мій сусід.

— З Олешок. Бачиш парус? — відповів сусіда Сева.

Дубок похитнувся серед гавані на якорі. Він був цілком безлюдний. На щоглах лише блоки вгорі порушували оголеність дерева. Паруси зметано. Бухшприт, завжди такий граціозний, тепер обріс парусом, що лежить в ньому, як нарости на дереві. Ми обіхали дубок з кермі. За кермою на троє привязано маленького пузатого човника. Він має таку ж форму, як дубок, так пофарбованій, — і здається малим дитинчам, рибником великого кита — дубка. Дубок називається «Тамара».

Хвильоріз підноситься над водою — з боку гавані на чверть метра, з боку моря — на два метри, метрів зо три завширшки і з кілометр завдовжки. Такі його ознаки цілком задовольняли управління порту. Хвиля розбивається, не доходячи до гавані, коли по морі ходить шторм на всі дванадцять балів.

Ми перейшли по хвильорізу вкрай, поминувши десяток рибальських хатин, що поприступалися до каміння із гористого боку. Це, власне, не хатини, а сякі такі дощечки, фанера, стовпчики і рибальські кошки. Тут живе ціле літо родина рибалки. На зиму вони переїздять до міста на зимівлю. Шторми захлюпували їх піною й скаламученою водою, шторми викидали до їхніх ніг морську траву і розливчастих, як холодець, морських медуз. Рибалки тоді славили Бога і ніяк не могли перекричати реву штормової хвилі. Лаялися вони знаменито.

Ми сіли на стару іржаву гармату, що своєю вагою зміцняла край хвильоріза. Налітав спрковола невеликий вітер. Ми крали в когось день, бо сонце ще не зійшло.

— Сев, як може країна жити без моря? Які перспективи є у Швайцарії? Коли б я там жив, я певно повісився б на вершечку першої-лішої гори. Іхня молодь з нудьги дряпається по скелях, обморожує носи і ставить собі рекорди. А нудно ж як! Сьогодні віліз на гору, завтра подерся на вищу, а людей навколо немає, внизу під ногами бовваніє вся країна, димлять долини, блишають ріки, на згіррях, як мох, ліси. Вони сидять у норі. Люди деруться на горі і ніяк не можуть їх перелісти. Вони ще роблять годинники, точно розподіляють чужий час, думають, що годинники дають їм втіху й молодість. У вас є годинник, Сев?

— Зроду його не мав.

Мені годинник нагадує фараонову товсту корову, що не може міколи наїстися. Біля нас рибалка спіймав бичка. Ми сиділи обличчям до вільного моря, де мало сходити сонце і підійматися перед нами на Місто. Далекий беріг ліворуч вимальовується вже, наче виходачи з долини нічних тіней. Сев розповідає про жінку, що ніколи не піакавити, я сходить сонце, і проте була гарної вроди. Жінка мене сходить сонце. Воно витикається зза води й одразу ж відбивається в морі. Через це воно ввесь час кругле і лише збільшується і збільшується. Тепер воно відривається від води. На ньому наче ворушить хтось близьку решето. Кричать понад нас мартини. Кричать, кружляючи над водсю і падаючи часом на воду за рибою. Сонце бе у вічі. Ми спочатку терпимо, кліпаємо очима, а далі повертаємося до сонця спинами і зітхаемо, почуваючи, як тепло на нас лежать проміні сонця...

Проміні сонця лежать на наших плечах. Іноді повіває з моря ранкова течія повітря. Порт потроху галасує. На дубку вештаються єще люди. На морі шум. Хвилі бути у хвильоріз. Біля моря розмовляти нам так, як у степу. Море — це великий степ, на якому росте синя і чорна трава. Біля моря добре думається і звичайні слова набирають великого й таємного сміstu.

— ...Я розповім вам, яких я люблю людей, — починає Сев, тримаючи цигарку в зубах і шукаючи сірників. — Був у нас на селі один дід. Біля ста років йому було. Кремезний, важкий дід, що забув уже рахувати унуків та правнуків, а синів геть усіх поківав. Став недобачати старий, і вигнали його правнуки, бо не міг він городу доглянути та за свій хліб відплатити. Оселився старий в землянці над рікою. На даху в нього зимию вовки почували, влітку — трава росла, і жив дід так, ніби збірався своєю сотню років іще раз переглянути. На лові він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена. Так він проживав — цей спішний дід. Такі в ньому сильні були інстинкти боротьби, що він спішний, викинутий із життя, боровся за нього. У нього стало б сили й інстинкту боротьби на те, щоб з своєї печери пройти знову ті десятки тисяч років, які відрізняли його від пароплавів на ріці. Він міг би ще й одужитися для повноти доказу, та несподівано його розірвали вовки на другій сотні літ життя.

Дивний настрій опановує нами. Холодна кров тече в риби, а чоловікові треба тепла. Завіває вітер у землянку, на даху шкарбеться, гарчать і клацають зубами гості. Береш весло і йдеш на лови. Човен привязаний до кілка. Ось він стоїть. Чи не набрається в нього води? Очі наче дивляться крізь густу пелену сірої мли. Пливеш по ріці, гребеш весельцем, дзюрчит вода. Гребеш і гребеш, вигрибаючись проти течії, проти всього на світі пливеш вперед.

Ми розігрілися на сонці, а актора нашого не було й не було. Сорочки ми поскідали, підставляючи сонцеві мязи. Рокотить десь далеко моторовий човен, перевозячи людей на пляж. По той бік

хвильоріза пройшов до гавані пароплав. Він став посередці. Ви-
вісив на щоглу прапор, запрошуючи себе оглянути, перед тим, як
причалити з закордонними товарами до берега. Та ось і наша пла-
ве шаланда. Її хазяйн уже давно виїхав у море і наловив скумбрії.
Проте, він не думає ще кінчати. Ми помалу злазимо до нього.

Під нами море. Сев сидить на осі шаланди з ниткою самодура
в руці. Це той же самолов — тільки замість приманки на гачках
цесарчине пря. Я допомагаю хазяйнові тримати клівер-шкот і на-
віть забираю шкот під паруса. Ми пливемо, оплавуючи косо на
хвилі, експлуатуючи вітер, і пливемо просто на вітер. Це приємно.
Рибальство так захоплює Сева, що він приказує до кожної скум-
брії, яка потрапляє на дно шаланди.

Вітер міцніє. «Сьогодні буде штурм», — каже рибалка. Його
просолений ніс втягує в себе повітря, наче пяніця запах горілки.
«Буде штурм на десять балов» — каже рибалка. Він кладе ша-
ланду майже зовсім на лівий борт, переносячи парус і повертаючи
шаланду до хвильоріза.

Штурм розлютувався надвечір. На Місто з моря дмухав неви-
шинно вітер. Ляскали десь залізні дахи. Шуміли дерева. На море
насунув туман. Свист вітру й морського гулу часом перетинала
сирена. Вона кричала методично, важким ревом пробиваючи не-
лену туману.

Ми наче найшлися дурману. Пальта наші роздувавають і нама-
гається повалити нас на землю, коли ми, поминувши східці до
порту, біжимо просто по стежці. Вітер твердий, як гума. Нам на-
віть униз тяжко бігти і ми біжимо, наче упірнаючи під водою. Че-
рез колію, повз залізні вагони — опиняємося біля води. Але це
гавань, а нам хочеться ухопити повітря з вільного моря. Естокада,
з якої вантажать шкіру, елеватори для зерна, пароплав, що повер-
нувся носом на вітер, знову елеватор, службовий портовий буди-
нок, ще елеватор, ворота, вибігаємо на мол, що йде до маяка і, на-
решті, ось воно — море!

Та яке ж воно гнівне! Ніби сам Нептун гойдається на кожній
хвилі та бе сандалею щоразу в мол. Зовсім залітає в далині ві-
тер, ніби й не було його зовсім і не він натворив цього жахливого
біснування води. Спокійне повітря відпочиває недовго. Вітер по-
троху перелягає, шамотить над хвильами, що котяться одна за
одною й котяться, і починає дмухати зовсім з іншого боку. Ри-
балки в таких випадках виходять за двері нетривких своїх хатин,
котрі тримтять на морському березі, і, прислухаючись лівим ухом,
кажуть: «чамара налетить і вириватиме траву з морського дна». Вони зачиняються в хатинах і відрами пітимуть кисле басарабське
вино, доки зідуть на небо спокійні хмари і онанув морем благо-
датна бунаца — тиха погода, майже штиль.

З туману виринали нові і нові хвилі, і чулося, що за ними
йде ще неймовірна кількість інших. Туман був густий і, як високе
сіре шумовиня, покривав розлютоване море. Ми сіли з Севом на
мол і спустили ноги. Хвilia розбивалася об камінь і дохопувала

до наших підошв солоні краплі. Часом ми помічали баранця на
чорговій хвилі і зіскаували на ноги, бігли в біг, доки за нами
налися розгнівані води. Сплески вилітали так високо, що крізь
них дихали подвійною вогкістю штурму.

Ми розмовляли про ніжні пахощі степів, які може відчути
лише чутливий ніс тубільця. Безконечний родочий степ поріс
травою і поховав дороги. Як у морі, хвильється його зелена по-
верхня, багато фарб розкидано по степу, щедрих, щирих фарб
збудженої землі. І високе бліде небо блакитними шовками звисає
до обрію, дзвенить відблисками дорогої каміння, голубими пере-
ливами степової тайни і високими, наче з безвісти донесеними ме-
лодіями степових птахів, що приліпилися десь у небі і ніяк не
знали їх простим оком. Пливе степ, наставивши вітрила. Море —
пустельний степ одного офарбування і одного запаху. Через це лю-
дина шукає інших морів, дальших обріїв і солодшої тайни. Степ
межує з морем, що завжди приймало на свої вітри журавлів зі
степу...

Море відкидало хвилі. Біля моря ми почували себе сильні-
шими. Далеке Містотонуло в тумані наступаючого вечора. Тільки
мол закруглявся з одного й іншого боку, перед нами море, а по-
заду — спокійна смуга води гавані. Ніби сиділи ми на вигнутому
місяці, відбивалися в безмежному морі і пливли не знати куди
по такій шумливій воді. Ніби за туманом десь унизу на колосаль-
нім віддаленні вилискувалася кругла планета Земля і всі моря її
ось-ось мали затопити сушу.

Ми рушили йти додому і зустріли на порту Тайах. Вона три-
мала капелюх в руках, і її золоте волосся куйовдив вітер. Одежі
на ній наче зовсім не було — так вітер дмухав на легку тканину.
Ми взялися усі за руки і потягли Тайах за собою на мол. Це було
веселе біснування. Ми щось кричали, вибігши на мол, і були, як
паруси, що кожної хвилі можуть знятися в повітря і поплисти
один за одним у радісну морську безвість. Тайах щось співала,
але хрипліві нотки почувалися в її голосі, немов хотіло прорватися
ридання. Вона кинулася мені на шию і жагуче поцілувала в губи,
притуливши всім тілом. Потім вона поцілувала Сева.

— Я, мабуть, сплю, — сіла вона на камінь, — дружочек,
візьми мене за голову.

Сев почав фантазувати про далекі острови, про голих чорних
королів і високі зелені пальми, що ревуть і гойдаються від штурму
на піщаному березі. Дружочек, цебто я, намалював картину життя
на цьому спечному острові, картину сходу сонця, коли воно верти-
кально підіймається на пекуче небо, і заходу — коли сонце падає
одразу, утворюючи чорну ніч тропіків, де немає сутінків і вечір-
ніх тіней. Халупа на похиленому березі, яка тримтить од вітру
і мово свічки, що раз-у-раз беться по стінах, і хазяй, не знати чого
викинуті до цієї пустелі й забуті людьми...

Штурм, як розлютована оркестра, викидав що-разу нові й нові
симфонії, збільшуючи темп і тембр. Коли б у таку погоду високоп-
арусний бриг зявився на морі, ніхто не побачив би на ньому па-

русів. Тільки щогли гнулися б і хляскали б шкотами, а команда привязавши до койок, забула б, де в людей стеля і де підлога.

Ми побачили, як хвиля несе щось на собі. Крізь туман ми рознайшли щоглу, чи якийсь брус, подібний до неї. На один кінець ніби хтось кинув купу морської одяжі. На щоглі лежить букаш, а з нього виглядає рука. Голова людини притулилася до деревини, і довгє волосся розчисує вода. Передній кінець щогли йшов над водою, як простягнута з глибини моря рука велетня.

Сев полетів у воду і, не вміючи плавати, стояв по пояс у воді чекав, доки щогла наблизиться до нього. Я вагався, знаючи, що вода холодна, але щогла, підплівши до берега, почала битися об камінь, струсила з себе воду заклякого вершника, разів з двох збила Сева з ніг і могла потрощiti йому кості. Я плигнув у воду із собі, скинувши туфлі й штані.

Екземпляр людини, що її викинуло море, був навдивовиживучий. Ми його трусили й ламали, волочили по піску й садиви на землю, терли, гойкали й вибивали з рота в нього пісок і траву — доки він, нарешті, прийшов до памяті. Його думки були далеко дуже далеко, він промовив кілька слів ніби румунською мовою і знов загубив память. Ми почали кутати його в піджаку. Він розплющив каламутні очі, і ми злякалися — такі вони були в нього сині. Ми не відривалися від зусиль його розуму вимовити щось, що дало б нам ключ, хто він є — цей бурлака з моря. Англійська фраза: «води, ради Бога, води» — нас збентежила. Румун чи англієць? Ми відрядили Тайах за спиртом.

«Де я?» — запитав незнайомий німецькою мовою, підводичись на лікоть. Його почало страшно нудити. Ми не перешкоджали йому. Потім віднесли його в затишок і зняли всю одіж. Це був прекрасний екземпляр — мужчина. Обличчя обвітрене й мужнє, а тіло радувало очі чистими лініями. Ми викрутіли його одіж так, що в ній не залишилось ні краплі води, і заходилися розтирати незнайомого горілкою, що її принесла Тайах. Потім ми напоїли його пацента цією ж рідинкою просто з пляшки.

Зусилля наших шістьох рук, щира доброта Тайах і наша, горілка в роті і шлункові — зробили своє діло. Незнайомий остаточно прокинувся і засоромився, відчувши себе голим серед нашої компанії. У Тайах горіли очі. Вона не могла відірвати погляду від тіла цього матроса — ми знайшли якір на його руці.

— Прекрасний початок для майбутнього фільму, — сказав Сев, подаючи незнайомому його одіж. Той одягся, і я запримітив, як поступово розчаровувалися очі Тайах, коли брудне матросське лахміття покрило прекрасні форми мужчини.

Тепер перед нами стояв блідий матрос, чорнявий і смагливий, зі затъмареними синіми очима, страшенно змучений попередньою мандрівкою на щоглі. Чорнява борідка пробивалася на щечалах, обличчя приємне, хоч і не красиве. Вражав погляд, що завжди був склерований в обличчя співбесідника.

— Початок добрий, — сказав я, лякаючи матроса легенько по спині, — біст ду дойти, менш?

Матрос оглянув нас усіх такими радими очима, ніби ми давали йому гетьманські клейноди при світлі рампи. Він сів на землю від слабости і простягав до нас руки, як божевільний. Далі він цілуував землю і пророблював інші формальності, що іх завели мандрівники, повертаючись на рідну землю.

— Братіки ви мої рідні! — нарешті почули ми його напівальяність.

Потім матрос затремтів несподівано і випив з пляшки решту горілки. Він вперше злякано на нас подивився.

— Мене сьогодні розстріляють? — запитав він і зараз же знепритомнів від усього пережитого. Далі його непрітомність перешла в тихий міцний сон.

— Я Богдан, — проговорив він, коли ми його підняли нести.

Матрос був досить важкий. До візника, якого ми здібали біля портової митниці, ми порядком таки натрудилися. З нашої одежі виша пара. Вже зовсім завечоріло. Моря не видно було через туман. Штурм лютував, ніби велетенські руки перегортали в воді каміння, не жалючи сили...

К. ГРИНЕВИЧЕВА

Maestoso

Д - рові Грицаєві.

Вітер мятний й романцевий від паходців гірського зілля ходив танком над долиною, будьто в супроводі гагілок, усім веснами розсипаних у повітрі. Був липень, екстаз спілості, безкрайє сподівання, хори зіграні в сонці.

На срібно пошарпаній тьмі старобору жеврів промінь вежі і важким масивом розчертожилася не то кріость, не то храмина з геральдичним орлом на причолі. Над брамою, край пазурів камяного величтя лопотів пливко червоний хрест, розшитий на білону рядні.

Лице вежі було повернене на веселі левади, тоді, коли стони вперлися в пропасть, оброслу поезами терними й зеленим утіканем, свічурником. З двох боків під кутом простим причаловав тут мур з обвітрілим верхівям.

Гранітні бльоки кладені в основу замчища безпечили його на тисячеліття, та колись там удар стрільна зіщибнув один угол так криво й мягко, як вода зішибує гран солі. І виступові з бильцями, опертому на подвійних колюмнах бракувало все щиферне пліття, та половина високих сходів, зісовганих до блиску, як на точилі. У мент удару вони рознесли в куски могутню чашу на львиних лапах, що як хрестильниця чорніла вгороді поміж шкарпети.

Хтось відійшов звідси й не вернеться...

Край мармірного підсіння з боку піль станула черниця з прозорими, байдужими очима фетиша. Брови лисніли русою, ніби змашеною тінню; зпід них вона як винозор розглядала дальну. Біло випрані, тугі завійки кутали з міцкою її чолою й підборіддя, та забирали по дорозі все зайве з жіночого овалю, аж став туто онятий, — поза часом.

У якісь хвилини вона піднесла руку і в згортках голубої ряси блиснув дзвінок. Пора була кликати людей у захист, та чари літа не давали.

Так, вечір був як пригістне царського бенкету, як алилуя далини. Глибокі сутінки пащучі липами бігли в зелено-туманну долину, а на передньому пляні ярко-червоний свербивус стояв обвішаний квіттям немов весела лісова дріада.

Сліпці сиділи край обочі притулени до себе в непоборній потребі опертя: холод не покидав їх день і ніч, дивний, всесущий. Це було так, ніби вони жили на даху світа, засипанім снігами.

— Шумить ліс... — грімко поєхнув один зі зрослими брівми і кутом уст, який падав що хвилина. — А що, як... медвід? Напав мене такий... Лячно, го-го...

Тремтів гей з води і плівся похило під рамя своєго сусіда. Цей був молодий та вже сивий і сам викликав настрій сивої старовини з оцім поколупаним рябинням і веснянками лицем, як прадавній філігран, що то раз нитка срібла проміж низку нарубів уверх обличчя й наскоси, — і раз золота.

— Дзвін! — зрадів пристрасно, — дзвін! Чую, як жінота сходить у долину з серпами. Моя Марія вміла свій загін піджати оперідь усіх і побігти з поля до хати, чи діти полууднували.

Кінчив шепотом, будто плач свій клав у траву:

— Якісь toti... світові мандри... на нас вимудрували...

— День у день одно! — гудив довгань пісний та озлоблений, ніби прохач, якого виминають. — Хіба нема чого другого для розказок? Про диких звірів, що їдять із рук пустинників? Про божків, відьми, книги пророчиць?

Другий, коренастий білюх без брів, з вязами силача, від нудьги не находив собі місця:

— Ніхто нас не веде, нікуди, спотикаємося й падемо, зайди та непотріби. Без нас сють і збирають з піль, без нас печуть хліб і обділюють дітей садовиною. Замість крашеняка на хребті всяка виношенина.

Цей говорив іще, коли посеред сліпців пронісся нагло голос молодечого промовця, як солодка баритонова канцілена. Він, Агатангел, був наймолодший з усіх, — підлітав на кінцях пальців, зриваний в руках, мов закутий ефеб. Стояв оце проміж юруб, як у магічному околі, а соняшний загар був як золота маска перед його обличчям.

— Або ж однаково приносить усе, що існує, плату за своє життя? — сказав. — Ще сонце не розтопить половини криг над водами, як минається підсніжник з його прозорим гоном і далеко до полуодя відцвите іноді людина.

Оsmіхнувся, — і заговорив, майже заспівав знову, чистими, сопілчаними переливами:

— Бачу, як блукав раз серед бурі й тьми чоловік у лахмітті, зовні і знутра жахливий, мов піч перед пожаром. Він падав і мутився всім невиплаканим від колиски, всім нерозвязаним у злочині, сліпий серцем, як ти тепер очима. Для того, щоб він провів дів, устав на весь ріст і пішов просто, твоєї сліпоти не за багато.

Змовкі і наклонив плече туди, де сонце продерлося ще раз проміж смереки, і зрумянило косиці загулинця, сивака, та так

блізько, що рукою подати, добуло на яву всю привабу ярко-

жовтої звіздокраски. Вони злисніли гостро, ніби сама запишана

ідерність і квітоносність.

— А я?... Я чому терплю, брате? — проніс із жагою цей, що вічно плакав.

— Мене видерли з гнізда і я опинився на незахідних місцях,

коли готовлять останній виряд мерцеві, там викидають сміття.

Раз закон вага, то її терези зіпсуві навіки.

— Слухайте, слухайте, ось відповідь! — закликав Агатангел понад голови всіх і на тлі гамору стрибунців і шепотів загайника його голос був повний підему, як інтродукція першого співака храму. — Це він, пастушок, той сам! Дікі рожанці зацвіли на підлісці, комашня гуде й він ганяє за нею, як живий рубін, то розвернув пірнатий чубок, то склав.

— Справді, — згомонів з подивом хтось непомітний досі і слово це було мов оклик журавля по повороті з чужини. — Он скаче, чую, великими підскоками, перелітає коротким полетом. Цільнув уверх, стулив крила і серед співу стрілою грянув долі.

— Цірлі - чіт - чіт - сірр...

Той продовжав таємничо:

— Ще трохи і кожне його перце згублене на полі запахне ароматом цвітучих зел, сіро-мохнатого геліотропу, ляванди та хризофори. Птах, що любить запах, як дівчина руту. Це він сам, пастушок, ради якого ти сліпий.

Стало так тихо, що чути було жука, як тевкнув із травинки і кожний побачив в уяві підбій його накриви з хітону.

Юнак продовжав:

— Пастушок оцей збудував гніздо у скруті каміння, що лежала на крутій лісовій дорозі. Тяжко двигався туди обоз, повзли вози з раненими, а по вижолобинах, повних глини й води, котилися полеві статки й гармати. Перед кожним запрягом птах підривався металічною грудкою, що від сонця набиралася цурпури й падав без сліду ниць, ніби хотів вести людей в іржу багон, на топелище. Непоручну могилу каміння вони оминали й так, у жаху перед безліччю могил на світі...

То рухлива, рожево-пера живина готовилася виповнити ціль життя, розпочати свої перші материнські посидини у нірці при самій землі, де в сутінках капали тепло лісові слізози.

— Рівняє до людини леда плиску з рудою бровою, — відно винув сліпець з ярмарковим обличчям.

— Цить, цить! — скричали наоколо.

Юнак рік знову:

— Але трапився день і година, коли ти серед пекла сам ягонь, закусуючи проклоном хліб з остиками, віхав люто на камінь, збічний, наріжний. Одна мить і смертний сугов звалився б на пастушкове кубло... Куля, що свиснула рівно на волосинку край твоїх зіниць, спалила їх, але пастушок міг уже вивести свої молоді.

— Знаю, коли це було!... — причаровано засвідчив цей, до якого звернене було слово і наглий блеск, посвіт чулости, знівечив кріваве знамя, що заторкувало оба виски.

— А за мене ж? За мене, за мій біль, що сталося на світі? — спотикнувшись на словах сліпець зо стардніцькими вустами, з яких кричала в небо туга за непітою чашею молодості й любові.

Агантанел поклав руку на його плече, чув, як воно довірливо тріється під його долонею, то й продовжав:

— Через отверте вікно проти саду з доріжками повними винничок, ярилася місячними вечорами темна склиця скрипки, що висіла на стіні проміж вінки й золоті глаголи. Бувало, її струни розгойдували чиєсь молоді пальці й ворушили в ній мрію, та все чогось у ній недоставало чорнокудранові, музиці. Ніколи не були там повні у вияві ні тони молитов, ні лицарський рапсод, ні пастелева лірика ідиї. Щось там завжди заломлювалось на самих перших щаблях під блакитом, аби не дати зі себе цього, що переконливе, абсолютне й найвище.

Скрипка була темна зверху і внутрі й як дракон берегла скарбу, горицвіту.

Аж в один вечір музика у пориві розпуки ридав з головою в руках:

— Проклята будь за твої заздро заперті двері, останні з черги! За непроломаний багр твоєї нечачи, за тайну й загубу!

А що колесо життя зазублюється щораз об чиєсь судьбу, хто б це не був, камінь, мельодія, людина, ти став сліпий того ж вечору, щоби сонце видобулося з глибин під темною склицею й міг народитися вислів, єдиний на світі.

— А за мене ж яка жертва принесена, — скажи? — розгорів наглим огнем чоловік зі змарганим від буревіїв видом і слідами ран довкола кісток рук. — Я палко служив своїй вітчині і за те карався в кунах — залишах, тьма зіла мені очі, та ось без поритину.

— Яка жертва за тебе? — проніс промовець ніби за весільним столом і встав. Здавалося, він підлітав від ігри молодих стегон, як орел розгойданий над димами провалля.

— За тебе? — засміявся у тузі без краю, — за тебе чиєсь рука застромить ніж у серце насильника!

Знявся шум, дзвінок з підсіння ляшав, заскачував, вів, та зачім відійшов, всі хотіли ще знати ощасливлючу повість про себе, проникнути плутаницю незнаних доріг. Засипували ясно-видця питаннями, хилялися поривисто до його грудей і рук, а він

говорив з осміхом про лагідне сяйво вечору, і добру вість привітану про завтра.

Ішли так рвучкою юбою до замку, через побілілі трави, а тоді подалися на обітня, де купками торчав будяк, озброєний галапас діріжок, й де лопотів у протяж обривок пергамину, битий вітрами руїн. На ньому тяжила за згубленим змістом буква у виді змия, з лускою на наголосах і розщепленим жалом, там, де лінія рисунку зливається з синявою повітря.

— Otto ж, як діти! Оставте його, чого вам? Він не умів іще здумати брехні для вас! — реготався ненависник з роздвоєним, отністим чолом, ніби зпід червоного каптура.

Другий прокричав і собі зо слизою на губах:

— Суду на нього, люди, суду! Он-де рабівник спокою, он-де вчитель, що водить навмання! Годув калік казками, — в конопляну основу наших судеб тче променисту ощуку... Під ноги казку! Долів ткача мрій!

Цей оглянувся через плече, немов видючий, — важив відповідь і вибрав мовчання.

Саме хтось то оперся об нього і поспітив добродушно, у розсіяному повороті до цього ж місця застанови, звідки вийшов колись:

— А що б... жертва?

— Виповнення прогалини, — з міццю рік поет.

Тут гнів знехтованого подвигу перевернув його серце і гіркота бездінного геройства заслонила його думки.

— Геть! — скричав, — геть! Хіба ж завтра не день?

І пустився йти пологим, широко розпятым рухом, як борець, що валиться з ніг.

Місяць сплив понад бір та гостриці погірря. Дерева упали золотими й чорними обрисами в глибоко шафірові яруги. Світла сіл щезли, ніби не було ніколи ні світел, ні сіл.

Агантанел лежав повернений обличчям до стіни, при дверях, що вели на вежу. Він снів її не від сьогодні, камяну оцю красуню над строминою у повзах тернини. Звид дратував його тягливо й юнак чув мов за серпанками, що вежа трівала в ньому від початку життя. Бачив її у собі шпилем униз, як на приспаному плесі яву ночі.

Від незнаного пориву він закрутися на місці, сів. На його чоло вдарив піт. Нога сама осунулася долі, де у мозайці з білого, чорного й червоного мармуру висів на буйволистій гіліні зачеплений там за кучери бунтар Авессалом. Долівка непокоїла, хотілася, щоби вона нараз стала дуба, як Авессаломів баумат, — нехай би сміливий осяг мистця не проронував під ногами проходжих нічого зо своєї повноти!

А юнак з серафічним іменем, слухав, — не чути було ні зітхань, ні зойків і нікого не поїли ліками. Чиєсь уста пlesнулитиха раз і другий, як над медовим пластом, або над грудю матері.

Звук цей пронизав нічну мовчанку спомином захисного життя лона, ехом відвічної насолоди. Вечірна пільга звязала врешті всіх, навіть цього, що відкидав поміч і хулиг надій.

Один тільки остав непотішений ніким.

Він був мистець, зінав чудо лету, опір форм, змаг за чашу слави. Мов вихор крутив ним фанатизм, яким перекидав із руки на руку сиру глину ідеї. Він згоряв від дотику генія. З луновою стиду брав участь у містеріях хмільного примусу, вітхненням близького смішності й нужди пометиня та відпадків, які існували довкола творива, заки стала Краса.

Для цього одного не було слів, що вилили б оливу на рану, відки капала кров.

Він устав із лігва, — спробував дверей, не подалися. Обшарув стіну обіч, — темний тон поміж пальцями павів його на місце, де зачеплено ключ. Замок відскочив з гудінням органної сопілки і юнак ступив крок уверх. Зимно запустілого каменю проносіло його наскрізь, як меч.

Віддалъ між трьома стінами вужчала тепер щораз: форма стреміла до визволення, як він, що зупинявся час до часу на півкруглих поворотах і віддихав зривано: нарешті знав, чого хотів.

Так... Він дав безрадним лік на недолю, — дав їм любов. Доцільність накиненого горя йшла перед ним таксамо, але пробіг! — де ж серце, яке сповило б теплом омані його власні дні?

То юнак прокинувся зовсім, — він біг тепер, як коли б через цього поплила нараз ріка радості. В його душі розгорнувся красний вид незнаних берегів, які він верстатиме завтра, вільний мандрівник, любимець сонця й носій пісень. Ким стане він там — по той бік життя? Краскою у квітові краї джерела, шумом жита, напілого срібним молоком, бриліяントом на кругловині роси?

Перший з берега засов торчав мов долоня у наручниці зі стаї. Він двигнув його з усіх сил і гук, ніби зриву скель пронісся ломаними лініями раз, другий, ще раз... Із зовні покотилася нестримно вітри шпилів як випущений на арену бестіярій.

У цю мить мана навернула до юнака недавнє враження: рівний ритм віddихів тих усіх, що спочивали внизу. Він засував проміхіті попри рокове вирішення, а відповідь про виповнення прогалини пригадав на мент перед скоком у безодню.

Тоді ж, — тоді в останню саме пору, він упав на коліна, не мов ражений громом чуття, бо побачив в уяві уста, що пили кріль сон молоко розради... Як щось неправдоподібне, він зачув нагло свій власний, беззвязкий лемент і застогнав у каятті без меж.

Верги з пліч тягар? Втекти? Оставить юрбу з її спрагою до смерті? Ждіть! він творитиме знову, і блукаючи по вічних узгірях траплятиме до серця під сяйво думки, подібної сонцю.

— О, де ж він, де? Хіба ще недалеко! — кричали внизу.

Наполовині сходів хтось обіймав його коліна і гірко ридав з усіх сторін гомонілі звуки біготні, ї сліпці падали вже на цього у жаху, радості, нестямі, як віч на віч чудотворних місць. Вони пригортали збігця до розхристаних грудий, цілували його руки,

гладили волосся й золотий загар обличчя та лебеділи, як билина на пожарі.

Цей, що колись двигав кайдани, допевнювався мрійливо:

— Ти ж це, Агатангеле, зо срібною лютнею на склепінні абсиди?

Інший встряяв добросердно:

— Які ви нерозумні! Відстаньте, він знесилився...

Навіть ненависник у червонім каптурі роздвоєного чола воркотів мягко:

— На що наважив, подумайте! Ну, йди, кидай нас, коли можеш!

І лагідно відштовхнув його від себе, замикаючи проте в пальцях, як талізман, рубець його рукава.

Поет, зовсім сонний тепер, тяжко підшукував слова:

— Заспокійся, духу безладдя... вічно голодний хліба гармоній...

Він сходив уже з усіми, немов коханець, знеможений на досвіті і смакував душою винне яблуко з Пісні Пісень. Ті ж ішли один за одним, з радості стихії до глибин, та придержували зі ступнія на ступінь краї однакових шат.

Всі разом, як Еврітмія на померклій святинній горорізьбі.

Д. КАРДАШ

Українська історична свідомість

На великому звороті світової історії, що ним стала минула війна, виrushив український народ перший в духову революцію шукати вищої правди, яка мала освітити його життя й боротьбу. Пройшло двадцять літ, і в мужніх і кривавих зусиллях знайшов він цю правду, платячи за неї нечуваю ціною мільйонових жертв.

Було нею віднайдення твердого і героїчного ідеалу, який визначив існування людини і нації спільним Божим знаменником абсолютного і розкрив перед нею, окраденою і спростаченою, всі глибини життя, хотіння і чину. Зірвав він з очей нації теж пілуду, що закривала її внутрішній зміст її іншого, високого минулого, а разом із її необмеженого майбутнього.

Був час, коли замовкли останні відгуки романтичної козацької кобзи Щоголєва і тільки романтикою здавались нащадкам отінні глаголи Шевченка. І в майбутньому не мало бути місця ніякій романтиці. Очі сірої доби осліпли на яскраві барви минувшини, уші не чули близьких перунів за тісним обрієм сучасності. Шелестіння паперу «просвіщенної доби» хотіло інтерпретувати миробій людності великої мертвової провінції духову напругу історичної істоти України.

Так прийшли вони, «правнуки погані», покоління безбатьческів, і покоління безплідне, після якого могла настати тільки катстрофа, а по ній — прірва і революція.

Доперва в її горні перетопився дух нації, і тоді став перед Україною увесь її шлях, пройдений і той, що чекає. Минувшина сучасність і прийдешність злилися в одну суцільну єдність, яка саме творить вічну істоту нації. Українство знову здобуло свою історичну свідомість, історично-духово себе утотожнило.

Сучасна українська свідомість, показалося, спирається на тривалому і твердому тисячелітньому підмурівку, і навпаки всі садничі ідеї української традиції, ожили і діють в нас тепер.

*

Шукаємо в нашому минулому за ідеєю батьківщини, землі, яку людина любить, на яку горда і за яку готова вмерти, і чуємо, що вже Володимир Іларіона «не в худі і в невідомі землі владичествоваша, но в руській, яже видима і слішими есть всіми конци землі».

Не диво ж, що князі, заохочені сто літ пізніше іншим Володимиром-Мономахом до походу на половців, знають одно бажання: «нам дай Боже за крестяни і за Руську землю голови свої сположити і к мучеником пречтеном бити». (Київ. літ.). А рефрень «Слова о Полку»: «за землю Руську, за рани Ігореві» сурмить прі наказ боротьби за батьківщину особливо пристрасно.

І не дивуємося, коли по століттях династичних манівців і баламуті, Гонта, перестрівши барабашевих козаків перед Жовтими Водами, звертається до них з різким запитом: «Короні ~~лиць~~ полской пособити хощут, яже неволею мужество їм заплатила, іли матері своєї Україні, яже свободою дарствовати хощет?» (Грабянка).

І універсалі Хмельницького у Величка кличуть «на зашиту віри своєя благочестивія кгрекорускія і на оборону погибаючій і упадаючій отчизні своєї», щоб козаки «ставали, і за оную на хвалебном пляцу воєнном умірати і страдалческий от десниці Вишняго, при своїй істині і обороні, вінець прияти не отрикалися». Щоб не вагалися «против неприятелей своїх преречоних мужественно і небояз之时 за віру і отчизну застановитися».

Ідея батьківщини, як елементарна для кожної людської спільноти взагалі, чи не найцукіше трималася в українській духовості навіть за найтяжчих для неї періодів.

*

Ідея державного самодійснення України по упадку княжої держави залишається для пізніших поколінь невгасимим заповітом і тривалою метою. Це був дороговказ, що до нього прямували остаточно всі пориви розбитої історію, але живої нації. Сама правість втрати суверенітету заперечується. Український народ мав завжди був вільний; не був він завойований, а приєднався до

польської, або литовської унії тільки добровільними пактами. Незадоволена зі своїх зрадливих спільнотів Україна отже може з власної волі зірвати ненависний союз.

«Народ Русий со всіми его областями, городами, селеніями і всякою к ним народною і національною принадлежностю, уволяється і іземльється от всіх притязаній і долегливостей полских і литовских на вічния времена, яко із віков вольний, самобитний і незавоєваний, а по однім договорам і пактам в єдность Польскую і Литовскую принадлежащий» — представляє «Історія Русов» зборівські статті 1649 р. Також «Історія Русов» вкладає в уста черні на раді в Переяславі 1650 р. збурений загрозою нового віроломного союзу: «краще нам бути у постійних боях за вільність, ніж накладати на себе нові кайдани рабства». І Величко, говорячи про вибір в Чигирині Петра Дорошенка гетьманом, чуйно завважує підкреслення суверенності володаря: виборці, мовляв, «не специфіковали того, при котором монарху, чи російском чи полском зоставати будуть».

Історія Дорошенка, що зірвав з обома традиційними союзами, це невгавна боротьба за ідеал самодійснення. Ця ідея освітлює понурий час «Руїни», щоб знову яскраво вибухнути пару десятиліть пізніше постаттю Мазепи і магєпинців. Стремління і поняття української сторони чітко і недвозначно сформовані в точках українсько-шведського договору. Аж до того, що «все, що завоюється з бувшої території Московщини, належатиме на підставі воєнного права тому, хто цим заволодіє, але все те, що, як виявиться, належало колись народові українському, передається і задержиться при українськім князівстві» (За Орликом). Бо ж вже Богдан Хмельницький, як говорить гетьман Орлик у своєму «Виводі», «утворив з України незалежне князівство». І ціллю невтомного гетьмана є «показати лише, що вона є вільним князівством і що стани її вільно обирали гетьманів по своїй уподобі». А все це, щоб «поставити нашу країну з той державний стан, в якому вона була перед польським володінням при своїх природніх князях і при давніх правах і привілеях, що значать вільну націю».

Тож і «Історія Русів», вживаючи теперішнього поняття, «шкідницько» наводить текст т. зв. «Прокламації Карла XII до українського народу», властиво історичного кreda тодішнього українства, мовляв: «відомо всьому світу, що народ Руський зі своїми козаками був спочатку народом самодержавним, тобто од самого себе залежним, під правлінням князів своїх чи самодержців, зеднався потім з Литвою і Польщею для спротиву з ними проти татар, що їх руйнували, але потім за насилия і несамовитості поляків, звільнившись від них власною свою силою і хоробрістю, зеднався з Московією добровільно і по одному одновірству і зробив її таку, яка вона тепер є».

В згоді з цим малюється теж ідеал майбутньої завершеної української держави. Карло XII заявляє в тій же «Прокламації»: «Обіцяю і перед цілим світом урочисто клянусь честю свою королівською по скіненні неприятеля свого, повернути землю цю ко-

зацьку або Руську у першій її стан самодержавний і ні від від
в світі незалежний»... «Бо ж відомо — як каже друга «Проклама-
ція» в тій же «Історії Русів», на цей раз вже самого Мазепи — про
перше ми були те, що тепер московці: влада, першенство і сама
назва Русь від нас до них перейшли». Де ще шукати яскравіших
свідоцтв тривалої свідомості свого суверенітету і державницького
стремлення потоптаної історією нації?

Ідею самоздійснення в темряві XIX ст. знову яскраво розши-
лює геніальний дух Шевченка, і не диво, що вона проривава-
решті млу всесвітніства і соціалізму словами IV. Універсалу.

*

Зі свідомістю національної відрубності нерозривно в'язнеться
ствердження обсягу нації, свідомість взаємної приналежності до
себе всіх ІІ частин, те, що тепер схоплюємо поняттям соборності.
Тому то Ігор так скоро воює вже деревлян і уличів, а Володимир
Великий «іде к ляхом» зайняти Перемишль і Червень, щоб були
вони «і до сего дня под Русию». Тому, всупереч проклятому удільному
принципу, марить і горить київський літопис і «Слово о Полку» єдиністю Володимирової і Ярославової держави.

Великокняжий Київ крізь віки величі і руїни однаково
і прагне обєднати під своєю рукою всі частини розірваного тіла
нації і держави. І пів тисячоліття пізніше однаково голосно кли-
чуть і звуть ці частини, щоб він взяв їх під свое берло: «...істинне
з древніх віков землі і провінції наші сарматські козакорускі
от Подоля і Волох до Смоленска долгі і обширніє граници свої
імущі, а іменно Кіївську, Галицьку, Львовську, Хелмську,
Белзьку, Подільську, Волинську, Премиську, Мстиславську, Ви-
тебську і Пороцьку» (З «Універсалу Хмельницького» у Величкі).

І коли ця хвилина має прийти і Київ знову тримає в руках
предківський меч і булаву, його суверен стверджує, певний свої
потуги: «Досить у мене буде вигод і багацтва в моїй землі і в мо-
му князівстві, що простягається по Львів, Холм і Галич. Ставши
на Вислі, скажу іншим ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи!»

Соборності судилося лишитись ідеалом козацької держави,
яка боротися мусіла одночасно і за неї і за свою суверенність. Але
цього ідеалу вона не загубила і в найбільшій хуртовині «Руйни»,
аж до смерку кінця XIX ст.

«Самі, ваш мость, добре о том відате, же валечній гетьман ваш,
а мой антецессор Богдан Хмельницький, з вами добрими молод-
цями, за Божією всесильною помошію, а своюю мужественною отво-
гою і хоробростю, через кілька літ, з великими трудами і крово-
пролиттями, от тяжкого ярма лядського рицерською отсікшиша шаб-
лею, не по якой нужді, але з доброї волі і з совітком здоровим тог-
дашньої старшини своєї, також не для якої інної нужди, тілько для
єдиной віри православной козакорускої, вдался под високую руку
православного монарха московского... І не з таким наміренiem, аби
когда колвік єдина Україна, отчизна наша міла на двох іли на
троє розділитися, а двох іли трох в себі іміти гетьманов; але з ти-
ким предсвяздтвім і хотініем, аби тая Україна в єдиной нерозріз-
наній

вості пребиваючи, єдиної всегда у себе іміла гетьмана, зажива-
ючи древніх своїх і старожитних во всем прав і вольностей, на чом
і утвердительні... єму, Хмельницькому видані суть грамоти».
(Гетьман Дорошенко в листі до Котшового Лукаша).

Або як той же Дорошенко писав до свого противника, але
відцівіта Сірка: «Моглибисмо при всесильной помощи Божії,
взглядом уволненя от їх поляков Подолских, Волинских, Полских
і Литовских градів і земель наших, прежде православных, нині же
на унію гвалтовно обернених, Руских того (на чом і Богдана
Хмельницького, антецессора моего добре памятная била інтенція)
доказати і в вожделенную старожитной свободи їх і святого пра-
вославія приоблекти ризу».

Змагання трагічного гетьмана лишилися дорожовказом для
їого наступників і віків. Це той сталий рефрен козацьких літопи-
сів, листів і універсалів, щоб «Чигиринская сторона Дніпра, по-
каля Хмельницький з ордами завоювава от Ляхов нам отдана з при-
надлежностями і сєгобочна сторона зо всіми полками і городами
при нас захована»... (З Універсалу Петрика у Величка).

Нація не обедналася. «През незгоду всі пропали, самі себе
звоєвали» — обвинувачує «Дума пана гетьмана Мазепи» і на всі
орієнтації, що шарпали єдине тіло народу, відповідає недвозначно:
«лішне було пробувати вкуші лихо отбувати». Треба було двох сто-
літь прямування напомацки крізь темряву, оту найбільшу, коли
українство Надніпрянщини зрікалося Західних Українських Зе-
мель, як засуджених на вічну приналежність до іншої держави,
а гащьке громадянство — своєї власної землі для України гільки
над Дніпром.

За те ж, як близько за завісою цієї мряки був сліпучий день
стихійного вибуху свідомості 1918—19 р., вибуху в думці, слові,
чині і жертві, коли після прелюдії українських гармат залу-
жало оте:

«Од нині во єдино ...»

*

Нація, що замикається у своїх межах, не тужить за духовою
і державною експанзією, не знає імперіяльної тенденції — нація
неживі. В згоді з ідеалами своєї доби пробували останні десяти-
ліття перед світовою війною малювати гречкосійний образ україн-
ського народу і робити з цього відбиття власної подоби національ-
ну чесноту та істоту. На щастя це була тільки проекція в історію
своїї війської доби. Здорові і молоді народи не знають самообмежен-
ня «Суть бо у ва желізнї папорзи под шлемом латинскими. Тіми
тресну земля і многі страни: Хинова, Литва. Ятвази, Деремела
і Половці сулици своя повергоша, а глави своя поклониша под тії
мечі харалужні.» («Слово»).

Україна бачить ідеал Володаря, що високо сидить «на злато-
кованім столі», «подпер гори угорські своїми желізними полки, за-
ступив королеви путь, затворив Дунаю ворота, меча бремени чрез
облаки, суди рядя до Дунаю», чий «грози по землям текут» і чий
лук стріляє «с отня золата стола салтани за землями». Суверен

України може «Волгу весли розкропити, а Дон шеломи вильти», щоб була в Руській імперії невільниця — «чага по ногаті, а бояць по резані».

Імперіальний ідеал ніколи не покидає нації, що створила своє часу найбільшу й наймогутнішу європейську імперію, від Юрія до Ярослава й Тьмутаракані, опановуючи Каспій і Чорне моря, зводячи бої від Білої Вежі до Krakova, Опави і Братислави, і від Німану до Переяславця і Доростола.

«Все покорено било Богом крестянському языку поганській страни, великому князю Всеволоду, отцю его Юрію, князю Києвському, діду его Володимиру і Мономаху, которым то половці діти свої ношаху в колибелі. А Литва із болота на світ не виникла, а Угри твердяху каменійгороди желізними вороти, аби на них великий Володимир тамо не возіхал. А німці радовахуся, далече будучи за синім морем. Бургаси, Черемиси, Вядя і Мордва Сортьничаху на князя Великого Володимира і жюр Мануїл Царегородський опас імія, поне і велика дари посылаша к нему, аби под ним Великий князь Володимер Царягорода не взял». (З рукопису XV. ст.).

Тому так просто, як тільки звелася на ноги козацька слава, іде Підкова «на господарство волоське», а слідом за ним «сватайся» Тиміш Хмельниченко, якого великий батько плянує поділ Польщі і прилучення до козацької держави Білоруси й Литви. В хвилині свого піднесення бачить нація ширші обрії й тоді на овіді встас марево її імперії.

*

Геній історіотворчого чину нації втілюється у провідну одиницю, постать Богом даного Стерника. Йому, незрівняному, дано вершити долю народу і формувати його майбутнє. Таки в уяві київського літопису, класична та зразкова для цілої світової літератури, духовна постать Святослава. Такий в Іларіона і Володимира, що «мужеством і розумом преуспіяй, единодержцем став землі своєї, подбив под єя округнія страни, ови миром, а непокорнія мечем».

Подобою старовічних півбожеських геройів Вавилонського епосу, Едди та Еліяди виступає постать «великого князя Романа, приснопамятного самодержця Руси, одоліша всім поганським язиком, ума мудростю ходяща по заповідем Божім: істремил бо сліяще на погання яко і лев, сердит же бистъ яко і рись, і губяще яко і крокодил і прехожаше землю їх яко і орел, храбор бо бі яко і тур. Ревноваше бо діду своему ономаху погубившему погання Ізмалтяни, рекомия Половці, ізгнашю отрока во Обези за Желізная врата».

Так різьбити проводиря народ, що хоче мати його одного і бути в його руці знаряддям для довершення великих чинів.

Спрага сильної одноособової влади в українстві була завжди дуже напружена, всупереч всім приписуванням її руйнівих нахи лів степу. Республіканська Козаччина стала добою застосування власне чисто вождівського принципу. Це Дорошенко в листі до Лукаша дбає, щоб Україна «в нераздільноті пребиваючи, единаго

всегда в себі міла гетьмана, заживаючи древніх своїх і старожитних во всем прав і вольностей».

Ходить про єдність не тільки територіальну, а й внутрішню, моральну: «З поведіння славного блаженної памяти антецессора моего Богдана Хмельницкого того порядку научилася і зичилем жеби, як за його гетманства так і тепер за моего уряду аби было єдино стадо і єдин пастир».

Той, хто покликаний здійснити духову єдність нації, може бути тільки сувереном: «З волі Бога Всемогущого обобрали мене Гетьманом»каже навіть Петрик в своєму Універсалі. А вже зовсім виразно формулює зasadу вождівської монократії «Дума гетьмана Мазепи», коли каже «не всім дано всеє знати і річами керувати», і проголошує твердо: «Сам керує Стерник і сам управуєть».

*

В основі української духовості лежить мужнє й активне сприйняття життя. Українську духову особистість визначає теж виразний і сильний боєвий інстинкт. Войовничість в українській свідомості творить невідемну рису і одну з основ національного світогляду, яка давала народові міць і певність себе на своєму історичному шляху. «Что суть вдали?» — питают в легенді київського літопису хозарські старці своїх вояків, що ходили по данину до полян на київських горах. «Они же показаша меч. Г ріша старці Козарсьтій: «не добра дань, княже, ми ся доіскаком оружием єдиною страни, рекше саблями, сих же оружие, обруду остро, рекше мечі, сі імуть імати дань на нас і на інших странах. Се же сбістясь все».

Справді меч, що його колись в наддніпрянських степах боготворили скити, а пізніше так добре кували майстри старого Києва, став символом України та її історичної долі.

«Лют се муж хощет бити — мали говорити про Святослава греки — яко імінія не брежет, а оружие смельть; іміся по дань» (Київ. літ.). Тому в колядках князь-герой «збройцю злива», «звиває» та блискає «мечем — ясним місяцем», «бе тай бе на Царівгород», запускається «в московську землю» і у «волоську», бере «сиві волики» і «сиві коники» і «грошей без ліку». Щоб потім, як личить народові хліборобів-вояків, «воликами на хліб робити, грошиками війську платити, а кониками з військом їх бити».

Сумніви малих і хитромудрих душ, що розчулюються на думку про воєнну руїну, знаходять таку відповідь: «Се дивно ми — каже Вол. Мономах Кіївського літопису — оже смерд жалуєте і їх конь, а сего не помисляюще, оже на весну начнеть смерд той орати лошадю тою і приїхав половчин, ударить смерда стрілою, і пойметь лошадь ту і жену его, і діти его, і гумно его зажжеть; то о сем чому не мислите?»

Тож добрий князь має один обовязок, одну амбіцію: іти прямыми шляхами своїх предків: «А ліпо не било, воряче на Божію помоч і на молитву святої Богородиці, поіскати отців своїх і діл

України може «Волгу весли розкропити, а Дон шеломи вилляти», щоб була в Руській імперії невільниця — «чага по ногаті, а кошт по резані».

Імперіальний ідеал ніколи не покидав нації, що створила своє часу найбільшу й наймогутнішу європейську імперію, від Юрія до Ярослава й Тъмутаракані, опановуючи Каспій і Чорне Моря, зводячи бої від Білої Вежі до Krakova, Опави і Братислави, і від Німану до Переяславця і Доростола.

«Все покорено било Богом крестянському языку поганські страни, великому князю Всеволоду, отцю его Юрію, князю Київському, діду его Володимиру і Мономаху, которым то половці діти свої ношаху в колибелі. А Литва із болота на світ не виникивашу, а Угри твердяха каменниі городи желізними вороти, аби на них великий Володимир тамо не возіхал. А німці радовахуся, далеч будучи за синім морем. Бургаси, Черемиси, Вяда і Мордва Сорочинчаху на князя Великого Володимира і жюр Мануїл Царегородський опас імія, поне і велика дари посилаша к нему, аби под ним Великий князь Володимир Царягорода не взял». (З рукопису XV. ст.).

Тому так просто, як тільки звелася на ноги козацька слава, іде Підкова «на господарство волоське», а слідом за ним «сватаетесь» Тиміш Хмельниченко, якого великий батько плянує поділ Польщі і прилучення до козацької держави Білорусі й Литви. В хвилині свого піднесення бачить нація ширші обрії й тоді на овіді встас марево її імперії.

*

Геній історіотворчого чину нації втілюється у провідну одиницю, постать Богом даного Стерника. Йому, незрівнянному, дано вершисти долю народу і формувати його майбутнє. Таки в уяві київського літопису, класична та зразкова для цілої світової літератури, духовна постать Святослава. Такий в Іларіона і Володимир, що «мужеством і rozумом преуспій», единодержцем став землі своєї, подбив под єя округнія страни, ови миром, а непокори вияв мечем».

Подобою старовічних півбожеських геройів Вавилонського епосу, Едди та Еліяди виступає постать «великого князя Романа, приснопамятного самодержця Руси, одоліша всім поганським язиком, ума мудростю ходяща по заповідем Божім: істремил бо ся бяше на погання яко і лев, сердит же бистъ яко і рись, і губяше яко і крокодил і преходжаше землю їх яко і орел, храбор бо бі яко і тур. Ревноваше бо діду своему ономаху погубившему поганію Ізмалтія, рекомія Половці, ізгнашо отрока во Обезі за Желізная врата».

Так різьбить проводиря нарід, що хоче мати його одного і бути в його руці знаряддям для довершення великих чинів.

Спрага сильної одноособової влади в українстві була завжди дуже напруженна, всупереч всім приписуванням її руйнівних нахильів степу. Республіканська Козаччина стала добою застосування власне чисто вождівського принципу. Це Дорошенко в листі до Лукаша дбає, щоб Україна «в нераздільноти пребиваючи, єдинаго

всегда в себі міла гетьмана, заживаючи древніх своїх і старожитних во всем прав і вольностей».

Ходить про єдність не тільки територіальну, а й внутрішню, моральну: «З поведенія славного блаженной памяти антецессора моего Богдана Хмелницкого того порядку научилася і зичилем жеби, як за його гетманства так і тепер за моего уряду аби было єдино стадо і єдин пастир».

Той, хто покликаний здійснити велику духову єдність нації, може бути тільки сувереном: «З волі Бога Всемогущого обобрали мене Гетьманом»каже навіть Петрик в своїму Універсалі. А вже зовсім виразно формулює засаду вождівської монократії «Дума гетьмана Мазепи», коли каже «не всім дано всеє знати і річами керувати», і проголошує твердо: «Сам керує Стерник і сам управує».

*

В основі української духовості лежить мужнє й активне сприйняття життя. Українську духову особистість визначає теж виразний і сильний боєвий інстинкт. Войовничість в українській свідомості творить невідемну рису і одну з основ національного світогляду, яка давала народові міць і певність себе на своєму історичному шляху. «Что суть вдали?» — питаютъ в легенді київського літопису хозарські старці своїх вояків, що ходили по данину до полян на київських горах. «Они же показаша меч. І ріша старці Козарсьтї: «не добра дань, княже, ми ся доіскахом оружием єдиною страни, рекше саблями, сих же оружие, збоюду остро, рекше мечі, сі імуть імати дань на нас і на інших странах. Се же сбисться все».

Оправді меч, що його колись в наддніпрянських степах боготворили скити, а пізніше так добре кували майстри старого Києва, став символом України та її історичної долі.

«Лют се муж хощет бити — мали говорити про Святослава греки — яко імінія не брежет, а оружие ємлет; імися по дань» (Київ. літ.). Тому в колядках князь-герой «збройцю злива», «звиває» та блискає «мечем — ясним місяцем», «бе тай бе на Царівгород», запускається «в московську землю» і у «волоську», бере «сиві волики» і «сиві коники» і «грошей без ліку». Щоб потім, якличить народові хліборобів-вояків, «воликами на хліб робити, грошками війську платити, а кониками з військом їх бити».

Сумніви маліх і хитромудрих душ, що розчулюються на думку про воєнну руїну, знаходить таку відповідь: «Се дивно ми — каже Вол. Мономах Кіївського літопису — оже смерд жалуете і їх конь, а сего не помисляще, оже на весну начнеть смерд той орати лошадю тою і прихав половчин, ударить смерда стрілою, і пойметь лошадь ту і жену его, і діти его, і гумно его зажжеть; то о сем чому не мислите?»

Тож добрий князь має один обовязок, одну амбіцію: іти пряими шляхами своїх предків: «А ліпо не било, взряче на Божю помоч і на молитву святої Богородиці, поіскати отцов своїх і діл

своїх путі і своєї чести» — кличе літописний Мстислав Ізяславич. І «Слово о Полку» завершується як кінцевим акордом славою носіям збройної боротьби: «Зздраві князі і мужина, поборая за христяни на погання полки».

Мілітаризм стає заповітом і таємницею величі княжої держави: «Вас молю, стадо Христово, с любовю приклоніте ушеса ваша, разумно: како биша древній князі і мужі їх, і како обараху руськія земля і они страни приімаху под ся. Тій бо князі не собираху многа імінія... Но оже будяше правая віра, і ту возьм, даяша дружині на оружіє. А дружина его кормляхуся, воююще іни страни і биющеся, рекуще: «Браті, потягнім по своем князі і по руськія землі»... і расплодили били землю Руськую». (З стародавнього «Временника»).

Князівський меч перейшов у козацьку шаблю, але його зміст лишився давній. Бо ж «всі народи, які живуть на світі, завжди захищали і будуть захищати вічно буття своє, волю і власність» (Б. Хмельницький з «Історії Русов», тому й тепер нам, як говорити той же Хмельницький у Грабянки: »кшталтом онім древніх Русов, продков наших, кто может возбранити ділности воїнственnoї і уменшити отваги рицерской»). «Імію надію на шаблю по Божі», «желізо доброс важте і над злато» (Він же у «Милості Божій»). — Ось ті формули XVII—XVIII ст., які заступили князівське: «сребром і златом не налізну дружини, но дружиною срібро і злато» (Володимир Великий) і відповідають на недавню популярну світову альтернативу. Українська думка розвязувала тоді це яскраво Мазепиними словами: «Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм права».

Тяжко йшло світочам XIX. віку забити природній войовничий дух народу. Безслід були вони теж проти основного геройчно-революційного спрямування поезії Шевченка і Лесі Українки з її «гордощами у серці» і «одваги мечем двосічним». Вибухало це і в Олесі, іскрами розсипалося над Чупринкою: «не сокирою — мечем прорубаю пущі дикі».

Пройшло двадцять літ і мілітаризм опанував знову українську літературу і всю духовість. Не випадково ж меч увійшов у емблему нового українства.

*

Мілітаризм це універсальний світогляд і мораль, що формує людину і народи. Що у ворогові бачить не злочинця чи виродка, а теж людину, глибокою, творчою і мудрою трагікою життя поставлена боротись з другого боку. Отак родиться **лицарська етика й чесноти**. Мілітаристичний світогляд уплихотнює життя, покликані в ньому: відвагу, мужність, вояцьку товариськість, почуття вищого обовязку і чести. «Хону на ви іти» — кличе легендарний Святослав. «Уже нам іді пасти. Потягнім же мужоски, браті і дружиню»... «Аз же пред вами пойду, аще моя глава ляжеть, то і промислите в себі...», «іде же глава твоя, ту і глави наши сложим» — відповідає дружина.

«Сего есви іскали, а потягнем» — говорять інші князі, перед лицем катастрофи на Каялі (Київ. Літопис). Княжій дружині можна ще відступити, полишаючи піше військо. Але це певно «посоромило б руську землю». Тому то «всі сосідоша з коней, хотіть бо биющеся дойти ріки Донця — мовляхуть бо: Оже побігнем, утечем самі, а чернія люде оставим, то от Бога ни будеть гріх, сих видавше поїдем, но іли умрем іли живи будем на єдном місті!» (Ігор Святославич). Через ці вояцькі чесноти і військо зaporозьке — це лицарство, «товариство», а козаки — «лицарі», «братьчики», «оборонці віри» і «шляхетне урожона братія».

Життя, так характерично для України, нобілітує знизу, через «заслуги» і «вчинки молодецькі» своїх творців. Чи не так повставала аристократія всіх геройчних періодів людської історії?

*

«Видите гори сія? Яко на сих горах возсять благодать Божія». Так звучить за київським літописом пророцтво св. Андрія Києву. Почуття вищої **посвяченості** землі, чинів і зброї — спільноти, таке ж далекосягле своїм значінням, як Боже помазання її провідників. Божа благодать, що сходить на прапори народу чи війська, виключаючи кожний сумнів, що те головне, що рішає про перемогу. Як наявно бачимо ми це саме тепер, на досвіді останніх років.

«Вложи Бог в серце Мстиславу Ізяславичу мисль благу о Руській землі, занеже їй хотяще добра всім сердцем» — говорить Київський літопис. І князь, певний прихильності неба, може крикнути: «А лішо ни било, браті, возвяте на Божію помочь і на молитву святої Богородиці, поіскати отець своїх і дід своїх пути і своєї чести». Ті, що їм помогає Господня десница, не бояться вже нічого. Сама смерть це скорше нагорода.

Так родиться святий і грізний фаталізм війни: «к мучеником причетним биті».

Але моральна сила осяяна певністю своєї правди, надає сил фізичних в боротьбі. Так рука Божа допомагає слабим рукам людським.

«Бог вложи ужасть велику в Половці — говорить літопис про перемогу князя Мономаха — і страх нападе на ня і трепет от лица Руських вої, і дрімаху самі, і конем їх не бі спіха в ногах... І велико спасеніє сотвори Бог в той день благовірням князем Руським і всім крестьяном, а на враги наша дастъ побіду велику... Якоже і се з Божію помошцу, молитвами святія Богородиці і святих ангел, возвратишася руській князі во своїси со славою великою, яже ко своїм людем і ко всім странам дальнім, рекуще греком і угром і ляхом і чехом, даже до Рима пройде на славу Богу, всегда і нині і присно во віki віков, амінь».

Самі ворожі полонені в бою з князем Мстиславом Ізяславичем свідчать про Божих помічників руського війська: «І вопрошали колодники, глаголюще: како вас толика сили і многое мнощество, і не могостеся противити пі вскорі побігосте? Си же отві-

шеваху, гляголюще: Како можем битися с вами, а друзі їздаху верху вас, в оружії світлі і страшні, іже помагаху вам. Токмо суть не ангели і от Бога послані помогти християном? Се бо анти-вложи в серце Володимиру поустити братію свою на іноплеменника руській князі».

Подібно говорить Ігор Святославич до братів по першому, щливому бої з половцями на Сюурлуї: «Се Бог силою своєю возложил на враги наши побіду, а на нас честь і слава». (Київ. Літопис). «Лож глагол ваш есть — кричить Василько на ворожий гром мілості от Бога Руської землі» (Розбиття Філі, — Галицько-Волод. Літ.). І справді княжі прaporи вкривають перемоги. Так було доки ясні були цілі, міцна мораль і виразна гіерархія цінностей з «благом руської землі» нагорі.

Захитало цю піраміду XIV—XV ст., але приходить нова доба: підноситься козак «оборонець віри християнської» на хвилях Чорного моря, під мурами Кафи, Трапезунту і Царгороду і той же «блажочестивої віри ігрекоруської» таки на рідних степах і польських пісках, щоб видати нарешті з себе того Зиновія-Богдана, якому «рука Божа на братов а разом неприятелів наших сороматів полских всюди скорої додавала помочі».

Затрата серед керівної верхівки України почуття беззглядності власних ідеалів і постулатів та їх вищого посвячення чи не найтяжче налягла на Україну в XVIII—XIX ст. Але національна стихія відшукала їх вже 1918 року, і, крізь 20-ліття великого зусилля, жертв і боротьби, несе як величний прapor України у майбутнє.

*

Шукаємо ідеї, яка історично була української духовості мітом, стимулом для історіотворчих зусиль. І стріваємо вже на поганському світанку нашого минулого «Дажбожих внуків» — легенду, що дає відчути силу напруги цього міту божеського походження народу.

«Діти з коліна Яфетового», войовничого і післанного панувати праобразька, це хіба тільки християнська метаморфоза першої ідеї про вище, виране походження і покликання племени. В літописах виступає ще той же мотив славного походження від праобразька Руся, що з ним в'язеться теж атмосфера вибраності й історичного післанництва.

Для козацької доби особливо характеристичне шукання відскочній оперти в міті походження. Це у віршах Саковича козаків — нащадки тих, що «Олега, росского монархи, плывали в членах по морю і Царьгород штурмували». Це ж Хмельницький у Верличка гукає до нерішучих реєстрорівих козаків: «Того же дренаєте вітви і храбрих воїнов синове!» і закликає «хвалебним ворсклим продков своїх іти торем». Це Величків Зорка над гробом Хмельницького говорить про геройчні чини Богданових полків, що їх вони «наслідуючи в тому старовічних, великому Олександрові

Македонському військово помічних предків своїх словян, потім Скитів, Цимбрів і Козар славно показали».

Знову ж «козацький рід», «козацькі внуки» нової доби стають тим мітом, що не дає занепасти і веде до відродження українську духовість XVIII—XIX ст.

Цей **міт роду**, як би ми його назвали, можна історично ствердити, як великий рушій української свідомості і знайти в ньому притаманне укр. схоплення сути національної спільноти. Так українське розуміння різниться від державного (романського) та природничого (кров) германського розуміння істоти нації, які різниться воно теж від пасивного територіального патріотизму, який знало недавнє минуле.

Е в ньому момент походження схоплений більш містично, нематеріально. Поняття роду ховає в собі теж ідею покликання народу.

*

Приходимо до питання провідної ідеї української духовості, яка б одночасно висловлювала покликання української нації.

Є це (як піднесено вперше Ю. Н. на сторінках «Сам. Думки», 1934) — ідея, в ім'я якої повстав колись Переяслав, «Зане перея славу отрок т», і в ім'я якої Святослав кликав «не посorомити землі руської» — ідея Слави. Ідея ця вкороновує цілу тут накреслену українську духовість. Випливає вона з цілості войовничого і героїчного світогляду народу і значить в своїй істоті моральний наказ героїчного повнення суспільно-етичного ідеалу.

Великі є взори творців роду і велика слава, якою вкривали вони себе в змаганнях з хижакьким степом, по північних пущах і синіх хвилях південних морів, — билинних багатирів, князів українських колядок і державних володарів літописів і того наймогутнішого «внука старого Ігоря, сина же славного Святослава, іже в свої літа владичествоваша, мужством і храбростю прослуша в краях многих і поминаються нині і словуть». (Гларіон, «Похвала»).

Великі це взори і велика туга нащадків дорівняти їм своїми чинами. Тому знову стогне степ від княжих дружин і точиться кров, і знову «с Божою помошцю, молитвами святія Богородиці і святих ангел, возвратиша Руській князі вовсояси со славою великою, яже к своїм людем і к всім странам дальнім, рекуше Грекам, і Уграм, і Ляхом, і Чехом, даже до Рима пройде на славу Богу, всегда і нині і во віки віков, амінь». (Київ. Літопис).

Дзвенять струни співців, «свивая слави обаполи сего времени», «комоні ржуть за Сулою, звенить слава в Києві...»

І не може знайти спокою молодий князь Ігор Святославич з Буй-Туром Всеволодом. «Мужаймся самі, преднюю славу самі похитим, а заднюю ся самі поділим». І знову іде дружина степом: «іщучи собі чти, а князю слави». «І рече Ігор ко дружині своїй: «Хощу бо потяту бити, неже полонену бити!» «Хощу бо конів приломити конець поля половецького, с вами, русичі, хощу голову свою приложить, а любо іспити шеломом Дону». (Слово о Полку).

Немає досить великих ворогів навколо, стільки племен скоріше
чинів доконано, але земля велика. «Король... угорець
посла к Данилові... помози ми на Чехі... Данилові же князю хоті-
шу ово короля ради ово слави хоті; не бі в землі рустій перві-
їже бі воевал землю чеську, ні Святослав Хоробрий, ні Володи-
мир Святий. Бог хотініє его ісполни, спішаще бо і тоскнящеся на-
войну». (Галицько-Вол. Літ.).

Вернулися вої з далекого заходу з під Опави, падав Данило
перед холмською Пречистою, дякуючи за перемогу і славу. І юно-
зову на північ на Ятвягів... «поіма на них дань, чернія куні
і біль срібро і вдасть з дані ятвяжской дар Сигніву воеводі
слушства ради, да увість вся земля ладская, яко дань платили
суть Ятвяги королеві Данилу, синові великого князя Романа».

Одні ідеали нації і одні шляхи, що ними вонаходить, і лаври
які ждуть і належать «всім шляхетне урожоним козакам, брані
нашій, от многих літ премногими рицерскими ділами і отвагами
у всій подсолнечной прославившемся» (Універсал Остряниці у Ве-
личка).

Вони зуміли ці козаки, «преславне військо низове» скоро
«прикладом старовічних велечних, славних і многим окопичним
народам страшних продков своїх станути мужественно і небоя-
ненно, при всемогущій помози Божій против Поляков» (Унів
Хмельницького у Вел.). Бо ж «лучше... і благополезніше... за віру
свою святу православную і за цілость отчизни на пляцу воєнном
от оружия бранного полягти, нежели в домах своїх яко невісток
побієнним бити. Кіди єжели умрем на войні за благочестиву віру
нашу, то не тілько слава і отвага наша рицарская во всіх европей-
ських і даліших концех земних славно провозгласиться, але і упо-
ваніє наше (єже за благочестие умріти) буде безсмертіє іспол-
ненно і страдальческими вінцями от Бога вінчано» (там же).

«Слава не вмре, не поляже» — співають пісні і думи — «буде
слава славна поміж козаками, поміж друзями, поміж рицерями,
поміж добрими молодцями». «Іже убо за отчу подвізался славу,
бесмертним слава вінцем увінчает главу», бо ж «не той славен,
котрій многі лічит стада, но іже многих врагов своїх шлет до ада»
(Милость Божія). Тому пишним бароковим вizerунком втесує добо
свою молитву:

«Помнож, Боже, на віки козацьку славу
і покори под нозі врагов наших главу».
(З літопису Грабянки).

Міцний і несмертельний був заповіт історії навіть у XIX ст.
Греміла ним кожна народня пісня, нехотячи співала про це по-
зая, не могла забути викривлена, розніжена верхівка, твердо па-
мятав народ. Архангельськими трубами вибухло це в Шевченку.
Не «вмерла слава і воля» в українськім гімні, «славу, волю
і честь здобувати» закликав Фрачко, і народня стихія відновила
у вирі 1917 р. громовим привітом сучасної національної революції
«Слава Україні!»

Так усвідомлює себе історично Українська Нація. Вкрита
маєстом **суверенности** на своїй укоханій **батьківщині**, відчуваю-
чи свою нерозривну **єдність**, прагне вона духової і силової експан-
зії, ховаючи в собі завжди потенції **імперії**.

Через постати **Стерника** стремить вона здійснити свою історіо-
творчу волю, завжди духовно мобілізована в своїй органічній **войов-
ничості**, осяяній **лицарськими чеснотами** та **Божою благодаттю**.

Міт Великого Роду жне її вперед по історичному шляху, що
над ним світить сонце провідної ідеї Ії свідомості — огненно-слі-
пуче сонце **Слави**, в боротьбі за яку нація знаходить свое світове
післанництво.

Р. ЛІСОВИЙ

Де Шевченко?¹⁾

Наше останнє ствердження, яке належить до основних в на-
шій проблематиці, не треба уважати за поточну фразу, як це мо-
жуть робити філістри. Правда, є дуже важко знайти адекватну
мову для схоплення цього преважного феномену нашого україн-
ського світу. Та мимо цього не є фразою, що Шевченко «панувє»
і «пануватиме» в нас. Хто хотів би це заперечити, мусів би одно-
часно заперечити, що наша минувшина, світла і повна горя водно-
час, важить і важитиме над усіми українськими поколіннями; мусів
бі відкинути одність того, що зв'ється нацією в часовій пер-
спективі, а дійти до зрозуміння, що нація це сума хотінь, чи ко-
лективне хотіння якогось конкретного часу. А тимчасом нація
у протиставленні до змінних і часово дуже обмежених поколінь та
іх хотінь є (парафразуючи слова «Слова о полку») одні, нез-
мінні «суди Божі», одні, незмінні і неповторні, як кажуть німці, «шіксал». А одним із уголь-
них елементів тих українських «судів Божих» є Шевченко —
бесмертна постат.

Це незвичайно складне питання, як ця бесмертна постат
«бере участь» в повсякчасному українському бутті. Ця пануюча
постать виявляється у своїй великій силі єдино тоді, коли кожне
покоління своїм життєвим зривом у сфері цілого життя матиме
здібність її прийняти завжди наново. А це має місце тільки в ту-
гих поколіннях, бо над ледачими генераціями панують, як знаємо
хоч би з доби нашого відродження, пігмеї. Тому Шевченко хоче,
щоб його спомянули, однаке аж у «великій», «вольній», «новій
сімі». Тут пробивається його геніяльне відчуття, що у всіх інших
генераціях або його спростачать або проженуть такими чи іншими
викляттями.²⁾

¹⁾ Дів. „Пробоем“ ч. 3/41. р.

²⁾ Пор. Р. Лісовий: У підвальні будівлі, Студ. Вістник, Львів, грудень 1936.

З тією постаттю вяжуться дуже тісно Шевченкові твори, їхній «зміст», чи радше «світ». У тому їх світі з замкненим зоною Кивот українства.

IV.

Шевченківська філологія бореться довгі десятки літ за «зміст» чи «світ» Шевченкових творів. Повстала скомплікована апаратура «інтерпретацій», «пояснень», «коментарів», тощо. Висліди ції пропонують залежать від світоглядового й методологічного зоревого пункту — темпераменту авторів.

Великою популярністю тішилася метода схоплювати зміст щодо творів дорогою висвітлення їх генези в найширшому значенні речового, політичного й економічного ґрунту, середовища тодішньої літератури ітд. Автори звичайно небагато журилися засадничими питаннями, як напр. що є істота літературного твору, а зокрема в чому істота творів Шевченка. З правила давали відповіді, чи висвітлення згаданої «генези» є в силі схопити в цілості сприймача до схоплення його. Тут запліднюючим елементом (не врахуючи духових течій доби) було слушне зрештою пізнання, що його висловив Гете: «Світ є такий великий і багатий, а життя там різноманітне, що ніколи не забракне спонук до поезій. Однаке всі в поезії мусять бути продуктами хвилі, т. зв. дійсність мусить бути спонукою їх створення та дати їм матеріял. Конкретний винахід дістає поетичну і загальну закраску саме тому, що його оформлює поет. Усі мої поезії є продуктами хвилі, дійсність збудила їх життя» («Розмови з Екерманом» дня 18. вересня 1823). — У відношенні до Шевченка такий підхід виглядав на дуже продуктивний, бо Шевченкова музу була своєрідною дуже гострою реакцією на тодішню дійсність. Та він був дуже хибний, якщо провадив до погляду, що в тих актуальних ремісценціях вичерпується увесь зміст Шевченкових творів.

V.

Тому треба розглянутися за іншими орієнтаційними пунктами. Вихідною площину для дальших завваж може бути тут короткий розгляд структури «слова» у літературному творі.

Перша річ, яку треба підкреслити, це те, що слово в літературно-мистецькому творі не є тільки т. зв. засобом до розбудови цього ж твору, а таки його фундаментальним елементом. Поза словом властивий літературний твір не існує. Не можна твердити, що твір існує, як переживання його сприймачів, бо тоді треба було б згодитися з абсурдною думкою, що існує не один твір Шевченка «Гамалія», нечисленні тисячі переживань приближено

одного типу під спільною назвою «Гамалія». Однаке слово, що про нього мова, не означає виабстрагованого з живої мови одного чи більше виразів, як це подибуємо напр. у словниках. Слово в літературному творі це не тільки якась звукова чи графітна постать, обдарована одним чи більше значеннями; це одночасно скомплікована система реляцій до «других» слів, згл. цілої мови. Говорячи образово, поодиноке слово це місце, що в ньому спіткається непроглядне число пінток від інших пунктів сплету мовної системи. Логічно мова є завжди чимсь першим перед поодиноким словом.

Такі речі треба мати на увазі при підході до Шевченка. Інтерпретуючи його твори, забувалось часто, що скомплікованість реляцій слова на тлі мови дає мистеці видобути у творі речі подивугідні. Тут поминаємо формально-естетичні якості Шевченкового слова, бо нам йде про «зміст», чи радше «світ» у його творах. Орудуючи геніяльно потенціями живого слова, які є дані у згаданій щойно площині реляцій в середині мови, зумів Шевченко створити єдиний у своїм роді зміст. Взяті з щоденної мови слова набирають у нього небуденних вимірів. Для прикладу візьмім хоч би його слово «плач». Безkritична думка знаходить у цьому нераз подибуваному слові те, що собі звичайно в щоденному житті ним означають. Та у плачі Шевченка знаходимо й елементарний вираз болю титана, вислів болю зраненої людської душі, з яким вона стає перед всемогучістю Бога («Кавказ»). Плачуть і козаки в Шевченковій «Гамалії», однаке ці горді душі бояться тільки одного: щоб не стати їм по смерті на суд у кайданах. У подібний спосіб плаче теж Ахіль в «Іліаді» Гомера, а ніхто не скаже, що він належить до слабої людської породи. Цей приклад з плачем у Шевченка, покажує, як не можна краще, що слово у Шевченка, хоч воно взяте із щоденної мови, набирає у нього таких вимірів і значень, які в цій щоденній мові не з'являються. З тієї причини інтерпретація змісту Шевченкових творів являється незвичайно тяжкою річчю.

VI.

Як людина був Шевченко дитиною своєї доби й мав безумовно дуже багато спільногого зо своїми сучасниками. Та поза робітнями вчених дослідників для наступних поколінь має зasadничу важливість, що дана людина мала спільногого з багатьома своїми сучасниками, але те, чим переросла всіх інших і що в ній незинічиме.³⁾ Пересічна публіка не може погодити суперечних думок, оскільки довідається, що якась велика чи геніяльна людина мала свої не раз до смішності слабі сторони. Найвний читач буде прикро роз-

³⁾ Прикладом того, як не треба робити, було популярне видання любовних листів Мазепи, ніби то для кращого зрозуміння гетьмана. А тимчасом цього ширша публіка не потребує: любовні листи, може й кращі, вмілі їх вміють писати навіть найбільш пересічні люди.

чарований, якщо напр. у книжці Кречмера про «Геніяльних літераторів» знайде згадку про хвилини неабиякої слабості заміненої канцлера Бісмарка.

Те саме треба сказати й відносно Шевченка. І в нас неодин раз заскочений подробицями життя поета. Та вони для дослідника тому важні, що були в людини, яка здобула безсмертність як людина своєї доби й дуже вразлива душа, бурився й кипів поет від актуальних тоді справ. Деякі з них належать уже до минувшини (напр. кріпацтво у стародавньому виді), другі актуальні й досі (напр. визвіл України, імпортество чужих ідей та проблема своєї мудрості і т. д.). Багато наших старається якраз висвітлити й видобути з творів поета це закорінення його в актуальному матеріалі та у звороті до актуального матеріалу бачити його великість. Однаке такий погляд є занадто неясний, щоб можна було на ньому будувати. Зважмо тільки, що в поеті голосні на свій час і забуті опісля. Вони були «актуальні», доки їх не забули. Актуальність є зумовленою точно означенням часом, отже носить в собі задаток смерті. Таке саме грозить і «актуальним» поетичним творам. Може й тому, навіть дуже великі мистці черпають радо зі скарбниці «вічної» тематики і понад добою (нпр. Одиссей, Язон - Медея, Трістан - Ізольда, Мазепа і т. д.). Вони знають, що актуальні завжди гинуть. Шевченко не боявся актуальності. Як ніхто з геніяльних мистців слова не був своїм цілім життям свідоцтвом внутрішній правді своїх творів, так теж може ніхто з такою силою не формував актуальності. Коли твори Шевченка, що не зачіпають актуальності тоді проблематики українства, увійшли одразу як перлини до світової літератури (приклад «Гамалія», «Лілея»), то його наслідки актуальністю творів відкривають ще й з іншого боку його велич. Володіючи як незрівнаний майстер потенціями живого слова, що є зумовлені згаданим вище багатством реляцій, переміг Шевченко актуальність, даючи у своїх творах модус екзистенції вищого порядку, вічність. Тут скривається одна з найбільш нерозгаданих тайн його творчості. Навіть класичне з точки бачення світової літератури завдання — переспів псальмів виходить у нього дуже орігінально: Шевченко, як видно з першого погляду «актуалізує» псалми; та вистарчить тільки приглянувшись ближче, щоб побачити знову одиноке в своєму роді явище: ця актуалізація має Шевченкові у безприкладному пориві дати вислів вічній українській правді.

З тієї причини не постаріються і не стратять ніколи силу твори Шевченка з актуальними мотивами. Навіть як упадуть розбиті кайдани, про які стільки у Шевченка мови, то не зблідне ні «Заповіт», ні «Кавказ», ні «Посланце». Вони лишаться завжди племінними скрижалями вільної і великої України, будучи незрушиими угольними каменями української духовості. Ніколи не пригасне ні «Мені однаково», ні його титанічний визов до Бога в «Заповіті», визов в ім'я України, що так далекий від індивідуалістичного польського у Міцкевича «Дай мі владзе душ».

Безприкладне опанування «актуального» та його «перетворення» у вічний зміст є, здається, одною з істотних причин народження назви Шевченка — національного пророка. А кожний українець матиме у світі Шевченкових творів свої найдальші джерела, а в Шевченкові найвищого створожа у важких хвилях. На тому тлі родяться очеркнення Шевченка як «батька українського націоналізму».

VII.

Наші дотеперішні завважи дозволяють уже робити висновки більш практичної натури. Вони вказують на те, як обережно мусять будувати свої твердження шевченківська наука та якої проблематичної вартості є деякі моменти культу Шевченка.

Щоб не ускладнювати справи, вилучено в останніх розділах розгляд формально естетичної сторони Шевченкової творчості. Одночасово вказано на неабиякі труднощі, коли йде про вінтерпретування змісту чи світу у Шевченкових творах. Завдяки силі його слова сприймачеві накидаються яскраві картини, крилаті поняття. Та це звичайно зміст поверхні. Поза тим змістом укладається ще зміст понадчасовий, що матиме вічну вартість в українському світі без огляду на генерацію й добу. Цей вічний зміст у Шевченка є справжнім змістом його творів. За його схоплення боротиметься ще довго українська думка. Перший етап нової шевченківської науки буде освідомлення основних труднощів цього діла.

А в тому напрямі якраз дуже мало зроблено. Тому т.зв. філологічна метода інтерпретації Шевченка натрапляла на бездоріжжя. Тому такий великий дослідник, як Степан Смаль-Стоцький ставив напр. на основі місця в поемі «Юродивий», де згадується про Вашингтона, твердження, що в нас «не повинно бути найменшої суперечки про державний устрій України», бо там, цебто в поемі «Юродивий», дана форма державного ладу для України: республіка з новим праведним законом, а на чолі республіки президент, котрий за історичною традицією повинен називатися гетьман («Інтерпретації», ст. 15). Тут видно аж надто виразно, які помилки можна робити, якщо дана наука не усвідомить собі власних заложень. Всупереч цьому всьому треба підкреслити, що Шевченко, поза стількома актуальними моментами у своїх творах не розвязував ні проблем державного устрою України, ні соціального питання, ані взагалі не старався своїм землякам зняти з плечі клопоти, які їм в історичній черзі припадуть. Хто читає твір Шевченка тільки як трактат про наші сучасні проблеми, той нехтує вічність змісту його творів та йде проти їх духа.

Студії з українознавства в Італії

Початок студій з українознавства в Італії треба вести від статті „Il movimento litterario ruteno in Russia e Galizia“, що з'явилася в березні 1873 року в місячнику „Rivista Europea“, за підписом «Україно» (Українець). Видавав цей місячник видомий індіаніст, фольклорист та знавець світової літератури п. Аджело Де Губернатис, одружений з московкою Софією Безобразовою, родичною відомого анархіста Бакуніна. Сам Де Губернатис знаходився один час в дуже близьких відносинах з Бакуніном, у якого сформувався був у Флоренції невеличкий гурток співдумців. У видрукованих пізніше спогадах („Fibra. Pagine di ricordi“, Roma 1900) Де Губернатис зазначає, що Бакунін і взагалі москалі мали чималий вплив на його життя. Цим впливом треба пояснювати й пояну в його журналі першої великої статті, присвяченій українській справі та літературі. Бакунін був одним з тих рідких москалів, що не тільки визнавали існування українського руху, але й виправдували його: «Зовсім невірно говориться про російський народ, — писав він, — як про єдиний, бо російський народ не становить однородної маси, а складається з кількох споріднених, але все ж різних племен... Крім великого російського народу є ще й український... що зробив велику помилку, прийнявши в XVII ст. протекцію російського царя... Цей народ... мабуть, складе окрему державу... незалежну від Великої росії й Польщі...» («Историческое развитие интернационала» 1863, I, с. 350, 351). Іншим разом він знову таке писав: «Хочемо, щоб Польщі, Литві та Україні, фінам і латишам, а також Кавказькому краєві була повернена повна свобода і право розпоряджатися собою й улаштовуватися по своїй волі, без жадного з нашого боку втручання, прямого чи безпосереднього...» («Народное дело, Романов, Путачев или Пестель» с. 41—42).

Отже, нічого дивного, що приятелювання Де Губернатиса з Бакуніним та іншими його московськими приятелями, не тільки не перешкодило видрукуванню першої великої розвідки в італійській літературі про український рух, але дуже можливо, що й і посприяло. Цікаво в усякому разі зазначити, що дружина Де Губернатиса знала українську мову, і до нас дійшла звістка, зареєстрована Ів. Франком в його «Нарисі історії українсько-русської літератури», що Софія Beobrazova - Де Губернатис переклада з українського рукопису на італійську мову і видрукувала потім в флорентійському журналі „Rivista Contemporanea“ „Moldaveska“ оновідання малознаного галицького письменника Петра Полянського. Подаючи в вищезгаданій книжці своїх спогадів прізвища своїх приятелів, що допомагали йому скласти „Dizionario Bibliografico degli Scrittori“ (1879 р.), в який увійшли між іншим біографії Вол. Антоновича, Драгоманова й Куліша, Де

Губернатис «поміж співробітниками росіянами» називає якусь, скаже нам невідому Софію Нікітенко. Не знати, чи це була жась наша дійсна землячка, чи це був тільки прибраний псевдонім Софії Безобразової. Як би там не було, з усього вищеповеденного ми бачимо, що при кінці 80-их років у Флоренції був склався цілком добрий ґрунт для української культурно-національної пропаганди, який і використав автор статті в «Европейському Журналі» („Rivista Europea“).

На превеликий жаль, ця «широка інформаційна стаття» (на 31 стор. великої вісімки), що була, як висловлюється про неї п. Леоне Пачіні Савой в розвідці про «Шевченко в італійській мові» (варшавське видання творів Шевченка т. XV «Шевченко в чужих мовах») «першою і на довгий час одною спробою зазнайомити італійську суспільність з українським письменством», бо виходила з далеко вужчих заложень, ніж ті, які ми вище відзначили у москаля Бакуніна, і тому ніякого ширшого зацікавлення не викликала.

Бо тим часом, як Бакунін, наприклад, вбачав в українському народі народ, що має віднайти свою державність, і в українському літературному русі вбачав вияв цього незалежницького руху, для автора статті, що склався був під псевдонімом Українця, але не хотів ховати своїх федералістичних поглядів, український національний рух був тільки провінціяльною частиною одного великого революційного руху. Кого з чужинців могла цікавити така постановка справи? Хто цікавитиметься якимсь провінційним рухом і якоюсь провінційною літературою без ширших великих завдань?

В цій засадничій похибці автора, що в ньому ми пізнаємо Мих. Драгоманова, якого єднали з Де Губернатисом між іншими і спільні порівняльно-фольклористичні інтереси, треба вбачати причину чому, не вважаючи на дійсно великий вклад праці і небересічний культурний бағаж, розвідка п. Українця «якогось відомому, як висловлюється п. Пачіні Савой, — в італійській пресі не знайшла» і до поширення українських студій в Італії майже не спричинилась. Великою хибою статті було також невдаче вживання етнічно-національної термінології, що спричинилось в великий мірі до затемнення ваги та самої суті українського національного руху. Для Драгоманова в цій статті «Київ був до XVIII ст. осередком російської культури (della cultura russa) в лоні її малоросійського підвідділу»: Петро Могила у нього так само патріот російський («russo») і митрополит греко-російський («греко-русско»). Тут же ми довідуюмося, що він був — в справі підтримування зв'язків Росії з Зах. Європою — тільки попередником Петра Великого, що «відкрив більш безпосереднє (!) вікно між Великоросією й Зах. Європою, і зробив з Москви і Петербурга центри мало не всієї культури в новій Імперії всіх Росій». Стаття в «Европейському Журналі» рішуче заперечує всякий політичний сепаратизм українського народу, що про нього такий Де Губернатис міг довідатися від Бакуніна